

KÖNCZEI CSONGOR

EGY MÉRAI CIGÁNYMUZSIKUS, BERKI FERENC „ÁRUS” PORTRÉJA

*Árus cigány ne pengesd meg a hűrt,
Mert én nékem úgy sem sokáig hűz...
Majd elhúzza (j)a Köztársaság rezesbandája,
Én meg csak úgy masírozok utána.¹*

A

mériai Berki Ferenc „Árus” Nádas mente, és egyben Kalotaszeg egyik legnevesebb és legsokoldalúbb cigányzenésze volt, kiváló muzsikus és énekes, tehetséges mesélő, fantasztikus táncosegyéniség. A saját bevallása szerint 1931. szeptember 13-án, a helyi református anyakönyvek alapján pedig szeptember 17-én született Méréban, cigányzenész családban. Édesapja, Antal (az anyakönyvi adatok szerint Tóni) Ferenc „Árus” (1905. február 2. – 1975. június 2.) Kalotaszeg egyik leghíresebb primása, édesanyja, Berki Erzsébet (1902. május 17. – ?) pedig egyes visszaemlékezések szerint igen jó táncos volt:² *Az anyja! Ferinek az anyja vot táncos, nagyon. Ő táncolt! Az anyja nagy táncos vot. Az anyja olyan legényest [...], táncolt legényesen, hogy nem tudta kivágni egy férfit, egy férfit se!*³

A mérai „Árusok” Kalotaszeg, pontosabban Nádas mente egyik leghíresebb cigányzenészcsaládját alkották az elmúlt évszázadban. Mindez annak ellenére, hogy a családi emlékezet szerint a Sárvasárról származó romungro Árusok eredetileg kovácsok voltak, s csak a mérai megtelepedésük után

- 1 Berki Ferenc Árus énekelt, mint kedvenc nótáját, 1994. október 8-án, Kolozsváron.
- 2 Az erdélyi falusi cigányzenészek esetében többször szembesülhetünk a családnevek egy adott családon belüli keveredésével, számunkra „következetlennek” tűnhető használatával: például, hogy a testvérek, hol az apa, hol az anya, hol valamelyik nagyszülő családnevét vagy ragadványnevét viselik. Ennek magyarázata, hogy a szóban forgó cigányközösségekben a „házasság” az utóbbi évtizedekig az együttélést jelentette, s nem az állam vagy az egyház által hatóságilag meghatározott intézményt. Így Berki Ferenc is családnevét az édesanyjától, ragadványnevét pedig az édesapjától örökölte.
- 3 Kolozsvár, 1999, Könczei Csongor beszélgetése Lakatos Ilonkával (született 1932. július 10-én Méréban).

váltak muzsikussá.⁴ Zenélni a 20. század első felének neves kalotaszegi cigányzenészeitől tanultak, Antal Ferenc „Kis Árus” az „Öreg” Péter (1896–1952) prímástól, Antal János „Nagy Árus” pedig „Prikolicstól” és Zsombori Gyulától. (Antal Ferenc Árus csak hegedűn játszott, bátyja viszont tudott brácsázni és bőgőzni is.) A két öreg Árus mellett tanult a második generáció muzsikálni, ami a neves mérai „Árus-banda” több mint két évtizedes állandó felállását is eredményezte: Antal Ferenc Árus zenekari kíséretében az egyik fia, Berki Béla a brácsás volt, majd miután az unokaöcs, Tóni Rudolf lett a brácsás, akkor harmonikás, a másik fia, Berki Ferenc Árus pedig a bőgős. Az eredetileg bőgősnek tanuló Berki Ferenc Árus az édesapja halála után bekövetkezett „prímás hiányból” lett a zenekar hegedűse, viszont – noha repertoárban és stílusban örökölte apja tudását – a hangszerjátéka, elsősorban a dallamokat fogó jobbkez-technikája kezdetleges maradt. Ezért zenészkollegái mindig is a vidék egyik legkiválóbb bőgőseként (adott esetekben kisbőgőseként, csellósaként) kezelték, s kevésbé prímásként.⁵ Minderről így vallott maga Berki Ferenc Árus: *Én, Berki Ferenc Árus’ jelenleg prímás vagyok, de nem prímás votam először, mert én bőgős votam. (– Tudjuk, tudjuk!) Ahogy a zenét tanultuk édesapámtul, meg bátyámtul’ s úgy maradt ránk a zene! Én például hogy votam bőgős me... negyvenbe apám kiment a frontra’ [...] s én’ itthon maradtam, fiatal votam. Egy évig apánkat nem láttuk... Mi történt, hogy én is zenész legyem, a nagy Árus, a bátyám’ mi csinált, vettek egy kicsi bőgőt, s oda tettek a bőgőhöz. Megtanultam a bőgőt. Elég sajnós, hogy nem eleinte fogtam a hegedűt a kezembe, de a bőgőt. De minden eseten’ használtam a bőgőt huszonöt évig. Apám hazakerült egy évre mondjuk, [...] mielőtt neki nem fogtam’, akkor is csak bőgöztem, vele is még bőgöztem valamennyit. Azután az öreg legyengült, s akkor már kénytelen votam, nem vot mit csináljak én’ elővettem a hegedűt, s kezdtem muzsikálni úgy, ahogy, addig amíg, gyakoroltam, asztán bele, bele lassan’ csak rájöttem, hogy na, hogy kellene egy zenésznek! Illendőképpen mondjam asztat: a két Árus az se vot, votak... először nem tudom mienyek, mert a szüleik ne, azoknak’ nem votak zenészek, me kovács vot’ az édesapjuk. [...] S minden eseten, hogy a két fiú nem akart kovács lenni, az Árusok’ lopva muzsikáltak! Először megtanult a bátyám muzsikálni, nagy Árus, utána meg apám lopva megtanulta, úgyhogy’ maradt a zene az Árusokra. S attul kezdve erre, maradt ránk! Úgyhogy’ ezentúl már remélem, hogy a mi családunk, a mi gyerekeink csak’ fogják használni az ilyen dolgot, az Árus dolgot, a zenét, hogy ne halljon ki az Áru, az Árus zene. Én ennyit tudok mondani csak.*⁶

A rendkívüli muzikalitással megáldott Berki Ferenc Árus nemcsak zenészként,⁷ hanem jó hangú énekesként is számon tartatott: erős, érces, de tiszta énekstílusú szervesen beilleszkedett a mérai tradicionális magyar paraszti előadásmódba. Muzsikusként ismerete szűkebb-tágabb közössége énekkultúráját, így repertoárja a régi hajnaliktól az újstílusú nótáig, műdalokig kiterjedt. Természetesen énekelt romani anyanyelvén is, de többnyire magyarul dalolt. (Amúgy Berki Ferenc Árus mindig büszkén vallotta magát „magyar” cigánynak. Például a totalitárius rendszer idején előszeretettel muzsikálta – akár román – bálok, lakodalmak alkalmával szaporának a magyar himnuszt úgy, hogy a hallgatóság nem is igen jött rá, hogy voltaképpen mire táncol és csujogat.) Ugyanakkor kiváló me-

4 A mérai „Árusok” története is jól példázza a muzsikussá válás választhatóságát: Berki Ferenc Árus csupán második zenészgenerációja volt családjának, az ő nagyszülei még nem muzsikáltak, s egyúttal újabb adalékot nyújt a vonatkozó szakirodalom által többször említett kovács-és zenészmesterség közötti összefüggésekre.

5 A hangszer tudás hagyományozódását valamint generációnkénti változását a mérai Árus zenészcsalád tagjainál lásd a mellékelt ábrán.

6 Méra, 1994, Könczei Csilla beszélgetése Berki Ferenc Árussal.

7 Említésre méltó, hogy például jól tudott furulyázni is, ami a cigányzenészekre nem igazán volt jellemző.

sélő hírében állt, mindig volt a tarsolyában egy-két történet, amelyeket igen szemléletesen tudott előadni. Így élmény volt hallgatni, amikor és ahogyan a juhait sirató pásztor történetét muzsikálta és mesélte, hiszen az ő cselekményfonása olyan apró részleteket is tartalmazott – a szélűvástól a kutyaugatásig –, amelyek más primások változataiban kevésbé vagy egyáltalán nem szerepeltek.

Hagyományosan a falusi cigánymuzsikusok szinte kivétel nélkül jól táncoltak, így Kalotaszegen is számon tartották táncos tudásukat. Berki Ferenc Árus viszont ebből a jól táncolók közegeből is kiemelkedett: egy igen kivételes tehetségű táncos volt, akinek táncudása kiterjedt Kalotaszeg valamennyi táncípusára.⁸ Egyaránt jól járta a mérai magyar csárdást és szaporát, a polgári társastáncokat (például a gólyát), a Nádas menti román forgatóst, az ínvártita-t, és természetesen a cigánycsárdást, azaz a *csingerálást*. (A csingerálást az erdélyi cigányok jellegzetes táncaként tartjuk számon.) Neve mégis elsősorban mint a kalotaszegi férfítáncok egyik legvirtuózabb előadója közismert, az általa táncolt legényes, s főképp annak a verbunkzenére rátáncolt változata fogalomává vált. A mérai Árus verbunkot táncolják „kalotaszegi verbunkként” szerte a világban, annak ellenére, hogy ez tulajdonképpen verbunkos zenére rátáncolt sűrű legényes, tehát motívumkincsében, szerkezetében nem verbunk! Avagy Martin Györgyöt idézve: „a verbunk nem önálló táncípusként, hanem egyes elemeivel épült be a kalotaszegi tánc kultúrába: a lakodalmi kísérő, a hérészes dallamai mindig jellegzetes verbunkdallamok, a lassú csárdás zenekíséretét is gyakran színezik. Önálló táncként csak úgy fordul elő, hogy a negyedes metrumú verbunkzenére mintegy ráhúzzák a legényest (Méra).” (Martin 1990: 432–434.) És noha Martin konkrétan nem vesíti, viszont a magyar történeti táncutatás empirikus tapasztalatai azt mutatják, hogy a sűrű legényes verbunkzenére való rátáncolása Mérán a helybeli Árus cigánymuzsikus család tagjaihoz, elsősorban Berki Ferenc Árushoz kapcsolható.

Amikor Berki Ferenc Árus legényest táncolt, akkor egy rendkívül gazdag és variatív motívumkincsből építkezett. Az állandó változatosságra való törekvés muzsikusvénára vall, például gyakorta alkalmazta a pontszerkezeten belüli motívumvariálást, ami nyilvánvalóan a zenei szerkesztés hatása, de táncára jellemző volt a különböző, gyakran nem formulaszerű, hanem sajátosságosan egyedi lezáró motívumok használata is, a sok humoros, meg néha „cigányos” elemmel, megoldással pedig táncának látványosságát növelte. A magyar legényes valamint ennek említett verbunkzenére rátáncolt változata mellett ismerte és szintén magas technikai szinten táncolta vidéke román ritka legényesét, a *feciorească rară*-t is.

A falusi zenészelet nehéz élet: a muzsika nemcsak szellemi munka, hanem fizikai is. Ehhez az élethez hozzátartozik az éjszakázás, a rendszertelen étkezés, a sok utazás és még sorolhatnám. Ezenkívül gyakori volt – népes családjaik eltartása érdekében – a zenéléstől független munkavállalás,⁹ így például Berki Ferenc Árus „polgári” foglalkozása egy adott pillanatban a kéményseprés volt, de vállalt más, alkalmi munkákat is, illetve sokszor végigjárta Mérát, hogy a gazdaktól ezt-azt kéregeessen családja számára. Mert a mérai cigánysor tetején álló kis házában élő Berki Ferenc Árus nagy szegénységben nevelte fele-

8 Az erdélyi hivatásos falusi zenészek több nemzetiség tánczeneigényét is ki tudják elégíteni, függetlenül attól, hogy ők maguk milyen nemzetiségűek, így tulajdonképpen mind a zenei, mind a táncos tudásuk révén különböző kultúrák közvetítői, kapcsolattartói és nem utolsósorban alkotói is. Ezért a kalotaszegi cigánymuzsikusok is nyelvileg három (cigány, magyar, román), zeneileg négy (zsidó is), valamint táncban szintén három „nyelvet” beszélnek, anyanyelvi szinten.

9 Mivel az elmúlt évtizedekben felbomlott a hagyományos táncélet, és már nem lehetett kizárólag csak a zenélésből megélni, a kalotaszegi cigánymuzsikusokat kénytelenek voltak más munkalehetőségek felé is fordulni. A szocializmus évei alatt mindezt elősegítette, hogy kötelező volt állandó, „rendes”, munkakönyvvel állást vállalni.

ségével, „Dodával”¹⁰ három gyermekét, Erzsébetet, Rozáliát és Ferencet, valamint később nagyszámú unokáját. És a falu segítette, hiszen „Árus Feri” közkedvelt személyiség volt, szerették az emberek, az ő zenészüik, énekesük, táncosuk volt, sokan sokat tanultak tőle. Amikor 1995 novemberében,¹¹ egy korai hóesésben temették, ott volt szinte a teljes falu, s a gyászolók szájából a legtöbbször az hangzott el, hogy milyen jó ember volt. Mert „Árus Feri” tényleg egy jó ember volt...

SZAKIRODALOM

KÖNCZEI Csongor

1997 Generáció- és stílusváltás a kalotaszegi cigányzenész családoknál. *Művelődés L.* (2) 34–37.

2000 A zenei és táncbeli improvizációk összefüggéséről. (Táncoló muzikusok.) In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 294–300.

2007 A kalotaszegi cigánymuzikusok táncalkotó és -alakító szerepének vizsgálatáról. Szempontok az erdélyi hagyományőrző cigányzenészek táncstudásának kutatásához. In: Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokalitasok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 191–201.

2011 *A kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatáról.* (Kriza Könyvek, 36.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

MARTIN György

1990 *Kalotaszeg.* In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz VI. Népzene, Néptánc, Népi játékok.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 432–434.

FERENC BERKI „ÁRUS” – PORTRETUL UNUI MUZICANT DE ETNIE ROMĂ DIN SATUL MERA

Muzicantul de etnie romă din Mera, Ferenc Berki „Árus” (1931–1995), a fost unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai muzicii și dansului popular tradițional din zona Călata. În lucrarea sa, Csongor Kőnczei schițează portretul acestei personalități complexe, care a decedat cu două decenii în urmă.

FERENC BERKI “ÁRUS” – PORTRAIT OF A GYPSY MUSICIAN FROM MERA VILLAGE

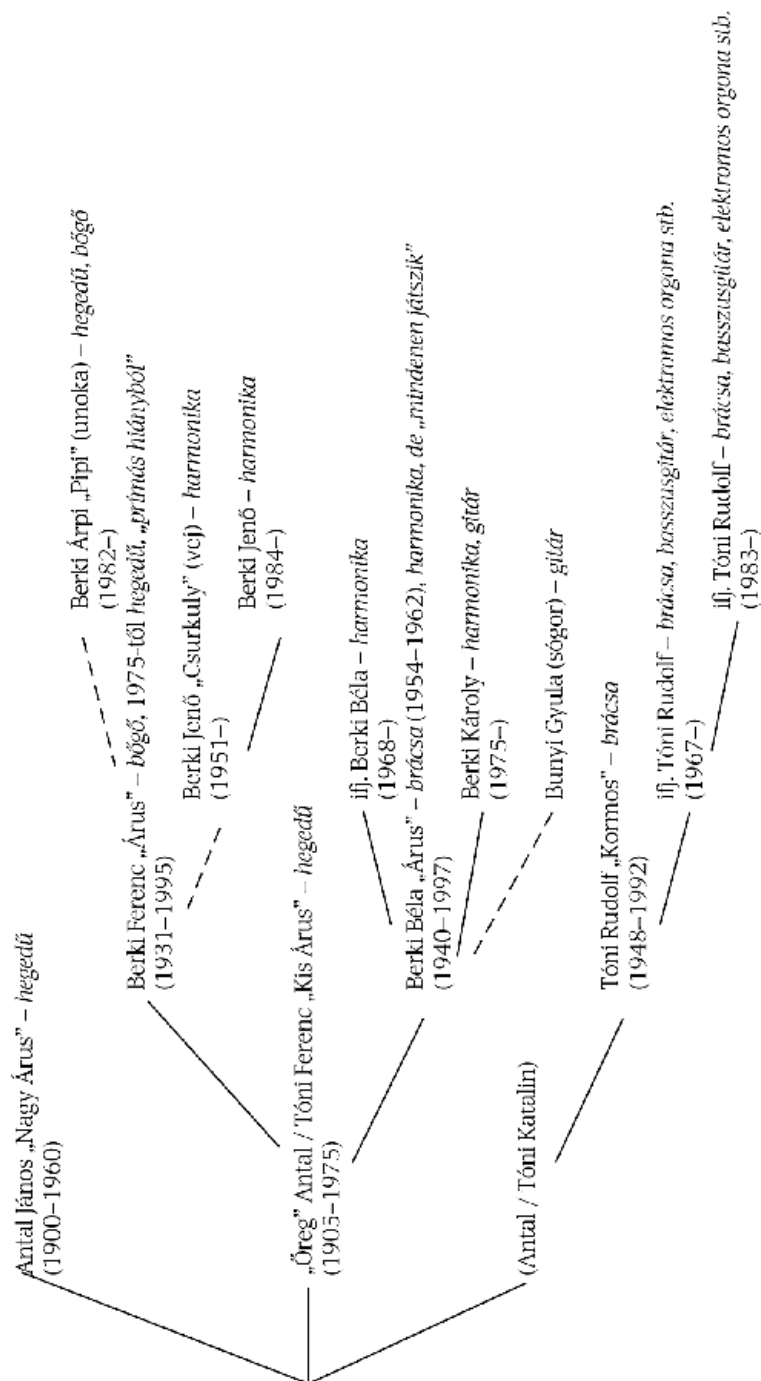
Ferenc Berki “Árus” (1931–1995) from Mera village was a renowned Gypsy musician, one of the most important representatives of traditional folk music and folk dance of Călata region in the 20th century. In his paper Csongor Kőnczei sketches the portrait of this complex personality deceased two decades ago.

10 A mérai anyakönyvi adatok szerint özvegy Berki Ferencné, született Sztójka Rozália 1932. február 20-án született és 2012. június 11-én hunyt el.

11 Berki Ferenc Árus 1995. november 5-én hunyt el.

MELLÉKLET

A hangszerstudás hagyományozódása valamint generációnkénti változása a mérai „Árus” zenészcsalád tagjainál

KÉP

Berki Ferenc „Árus”

